

Ekonomski konteksti nastanka fašiz(a)ma

Predavač: Dr Vesna Aleksić, historičarka

Nebojša Milikić:

Dobar dan. Dobro došli u kulturni centar Rex na seminar *Konteksti nastanka fašizma* koji se u okviru projekta *Poseta starom sajmištu* odvija ove godine u organizaciji i produkciji našeg kulturnog centra, Fonda B92, i uz podršku Fondacije Roza Luksemburg - kancelarije za jugoistočnu Evropu. Ovaj projekat je nastao kao jedna vrsta posledice i posledične obaveze projekta koji su prošle godine započeli Rena Raedle i Dirk Auer, i koji se praktično pozabavio prošlošću, sadašnjosti i relativno neizvesnom budućnošću lokacije Starog Sajmišta. Ja sam imao prilike da učestvujem u tom projektu, da prisustvujem radionicama, i ono u šta sam se uverio to je da je i moje znanje, koji sam prošao ipak kroz jedan vrlo dobro osmišljen obrazovni sistem, vrlo problematično u odnosu kako na samu lokaciju i sve ono što se u istoriji događalo na Starom Sajmištu, tako i na odnos društva, zajednice prema tim istorijskim podacima, a pogotovo u odnosu na ono što danas stoji pred nama, a to je da na neki način uzmemo učešće u javnim diskusijama i pokušamo da utičemo na odluke o tome šta će se na toj lokaciji nadalje dešavati. Zahvaljujući tom projektu, shvatio sam, u saradnji sa ostalim učesnicima radionice, ali i u diskusijama na različitim mestima, što u gradu, što u republici, što u regionu, da jedno opšte znanje o događanjima tokom Drugog svetskog rata i o uzrocima i posledicama tih događanja, na neki način postaje sistematski potisnuto. Zajednički planirajući ovogodišnji projekat, a i prateći neku literaturu i nešto što ima da se ovde pogleda od stručnih simpozijuma ili publicistike, shvatili smo da praktično pada nivo neke opšte političke kulture kada je u pitanju poznavanje društvene geneze, istorijske geneze fašizma, svega onoga što je usledilo kada je razvijeni fašizam praktično došao na vlast u nekim evropskim zemljama, i na neki način da je taj nedostatak opšte političke kulture, jedan izvestan preduslov za ponovno razvijanje i ofanzivni nastup istih tih ideologija. Ovaj seminar, kao i ona dva koja će slediti, zato je naslovljen *Seminar za svakoga*, jer mi želimo da oformimo jedan javni govor o tome šta je fašizam, koji su njegovi učinci, šta se dešavalo tokom okupacije, konkretno u Srbiji, Beogradu, kako je bilo moguće da se desi to što se desilo na Starom Sajmištu, kako je moguće da praktično dan-danas vi nemate neku jasno prepoznatu politiku, ni institucija a ni društvene zajednice u odnosu na tu lokaciju i na ta dešavanja. Nadnaslov *Seminar za svakoga* treba da, na neki način, omogući jedan susret i razmenu onoga što postoji kao niz rezultata naučnih istraživanja, onoga što postoji u specijalističkoj publicistici, onoga što je praktično već jedna crta kulturnog nasleđa u vezi znanja o fašizmu, i onoga što je praktično javni diskurs koji celo to znanje ili ignoriše, ili ne upotrebljava. Ja bih, u tom smislu, samo još rekao nešto o načinima na koji će ovde prisutni da učestvuju na seminaru. Imaćemo šest izlagača na teme različitih kontekstualnih karakteristika nastanka fašizma. Imamo oko trideset zvanično prijavljenih učesnika i učesnica seminara, iz najrazličitijih sfera, od učenika i učenica srednjih škola, do ljudi koji su završili fakultete i već rade u nekim institucijama. U njihovim izjavama o

motivacijama za učešće na seminaru, svuda se na neki način provukao jedan sličan odgovor: da bilo obrazovni sistem, bilo procedure unutar institucija ne pružaju dovoljno prilike, ili dovoljno motivacije ili ohrabrenja, da se ovom problematikom bave. I, osim izlagača i učesnica i učesnika seminara, imamo i nekoliko prijatelja i prijateljica seminara koje ću posebno predstaviti, koji su tu da izlaganja pokušaju malo da dinamizuju, i učine ih možda diskutabilnijim u svakom smislu, na osnovu svojih znanja, iskustava, i svega onoga što i njih čini zainteresovanim za ovu temu. Ja bih sada dao reč Reni Raedle, koja je prošle godine, zajedno sa Dirk Auerom, inicirala projekat *Poseta starom sajmištu*, i čije rezultate možete videti na sajtu starosajmiste.info, jer sam se ja kao drugi koordinator ovogodišnjeg projekta praktično zahvaljujući tom projektu i uključio u rad na ovoj problematici i došao u priliku da se bavim tom temom.

Rena Raedle:

Hvala Nebojša. Dobro, ti si već dosta pričao i o genezi projekta tako da neću sada puno govoriti o starom projektu. Samo toliko: to je bio projekat, istraživački projekat, koji je urađen zajedno sa grupom studenata iz Nemačke i Srbije. Ja mislim da je to bilo bitno u ovom trenutku, jer se radi o zajedničkoj istoriji, specifično i Nemačke istorije, jer koncentracioni logor na Sajmištu jeste bio nemački nacistički koncentracioni logor, iako su, naravno, ovde kolaboracionističke snage značajno učestvovala u organizovanju tog nacističkog terora. Tako da je uvek bitno da se takvi istorijski događaji posmatraju sa više strana. I tako sam ja i kada sam planirala prethodni projekat, bila je glavna ideja da u istraživanje o tom istorijskom događaju uključimo što više perspektiva na taj istorijski događaj, tako da smo obavezno uključili, naravno, te zajednice koje su tamo stradale iz razloga rasističkih teorija i fašizma, i o tome ćemo i danas sigurno govoriti. To su jevrejska zajednica i romska zajednica u Srbiji. Samo da naglasim taj nekakav aspekt koji mislim da je bitno ne zaboraviti ako pričamo o interpretaciji istorije, jer to je to čime se mi bavimo, toga moramo da budemo svesni: da mi uvek gradimo neku vrstu narativa o istoriji. Ja mislim da se toga ne treba plašiti, i ja mislim da u taj proces treba što više ljudi uključiti. Taj proces i tu interpretaciju istorije, i na kraju politiku sećanja na određeni događaj, ne smemo da prepustimo određenoj eliti koja vodi jedan dominirajući diskurs, nego uvek trebamo odozdo da preispitujemo taj diskurs koji je trenutno na snazi. Eto, samo nekoliko reči kao uvod.

Nebojša Milikić:

Hvala Rena. Mi smo kroz dogovore sa konsultantima projekta i učesnicima u dosadašnjim aktivnostima nekako uspeali da se fokusiramo na šest kontekstualnih uslova nastanka fašizma. Nije to bilo lako, niti je to neka strogo metodološki tačna i opravdana podela, tako da su izlagači pre u jednoj situaciji diskusije nego samo izlaganja, jer će se njihova materija kao što se to dešava i u datim okolnostima, istorijskim ili savremenim, intenzivno preklapati. Znači, hronologija je takva kakvu ćete videti, počecemo od ekonomskih konteksta. Iz nekog skromnog čitalačkog iskustva činilo mi se da svi istraživači, bilo da su sociolozi uglavnom, ili istoričari, nekako imaju potrebu da opomenu čitaoca, da ipak pored svih političkih manifestacija, drugih socijalnih društvenih preduslova, ekonomski uslovi i dinamika ekonomskog života ipak presudno utiču na razvijanje takvih

istorijskih konteksta. Ja ću sada zamoliti doktorku i profesorku Vesnu Aleksić da nam predstavi, koliko se to može u petnaestak minuta, ekonomske kontekste nastanka fašizma ili fašizma, i da nakon toga pokušamo da, kroz jednu kratku debatu, bolje razumemo i ono što ćemo čuti u izlaganju, i ono što sami možda već znamo. Izvolite Vesna.

Vesna Aleksić:

Hvala. Meni je zaista veliko zadovoljstvo što sam uopšte dobila priliku da, ovim svojim kratkim izlaganjem, otvorim ovaj seminar na neki način, i da dam svoj doprinos jednom boljem razumevanju uslova koji su doveli do društveno-istorijskog razvoja fašističke ideologije kroz, naravno, posebno ekonomske kontekste nastanka i razvoja fašizma. Odmah da kažem da je to zaista jedna veoma velika i ozbiljna tema na koju je do kraja XX veka zaista veliki broj knjiga napisan, tako da nemojte da mi zamerite, ja sam se u petnaest minuta zaista potrudila da sažmem neke osnovne elemente vezane za ekonomski kontekst, tako da ću se malo i oslanjati na ove svoje beleške. Istorijska nauka je tokom druge polovine XX veka uspela da veoma detaljno izloži zakonitosti nastanka i razvoja fašističkih pokreta i sistema. Ključno pitanje koje je iz ovih mnogobrojnih istraživanja proizašlo jeste: da li bi fašizam postao tako značajan u svetskoj istoriji, dakle da li bi ikada dostigao onu težinu i značaj koji je dostigao tokom tridesetih godina XX veka, da nije bilo Velike svetske ekonomske krize ili Velike depresije, kako popularno nazivaju krizu iz 1929. godine? Pritom naročito treba imati u vidu da samo izbijanje krize nije imalo veze sa nastankom ovog pokreta, ali je svakako dramatično doprinelo njegovom razvoju i omasovljenju, i to naročito u Nemačkoj. Danas se istoričari inače slažu da bez Hitlerovog trijumfa početkom 1933. godine fašizam ne bi postao opšti pokret, jer su svi fašistički pokreti izvan Italije koji su imali neki značaj osnovani posle Hitlerovog dolaska na vlast, poput mađarskih Strelastih krstova, rumunske Gvozdene garde ili hrvatskih Ustaša. I, da bi prosto negde počeli priču, a da ona zapravo obuhvati sve najvažnije elemente tih ekonomskih konteksta, moramo da kažemo da je Prvi svetski rat u tom smislu bio tačka preokreta. On je bio tačka preokreta u svetskoj istoriji, pa samim tim i u ekonomskom smislu. Liberalna ekonomija koja je zasnovana na sistemu *laissez faire*, odnosno na politici ne uticanja na tržište, po prvi put se našla u ozbiljnoj krizi u vreme Prvog svetskog rata. Kao prirodna posledica nacionalizama u zamahu, koji su u suštini nezavisnosti samoodbranu veoma često izjednačavali sa ekonomskom samodovoljnošću, ratna ekonomija zahtevala je jedan regulisani ekonomski sistem i to po prvi put u svetskoj istoriji. Dakle sistem koji je diktiran, ali i finansiran od strane države. I za razliku od Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Francuske, koje su, naravno, imali neke oblike ekonomije regulisane tokom Prvog svetskog rata, nemačka ratna ekonomija je, u tom smislu, bila daleko složenija i centralizovanija, tako da je praktično postala novi ekonomski model ili kako Franc Fišer to naziva: *autoritarni kapitalizam*. Čak je i kasnije izuzetno popularan izraz *Planwirtschaft* ili *planska ekonomija*, upravo nastao u Nemačkoj tokom Prvog svetskog rata. Zaraćene države, to je naravno jedna opšte poznata činjenica, finansirale su svoje učešće u ratu najvećim delom pozajmicama, izuzev naravno, Sjedinjenih Američkih Država i delom Britanije. Ove dve države su čak pokušale

da deo svojih troškova tokom rata plate i podizanjem poreza. Svi evropski saveznici bili su dužnici Velike Britanije, u manjoj meri Francuske, a ove dve velike sile su bile, da tako kažem, dramatično zadužene prema Sjedinjenim Američkim Državama. Ona je saveznicima do kraja Prvog svetskog rata pozajmila neverovatnih 10 milijardi dolara, a njeni konačni troškovi rata, znači Prvog svetskog rata, su čak bili 112 milijardi dolara. Tako je sasvim logično da su Evropu u tim prvim posleratnim godinama obeležile godine potpunog ekonomskog pada. Jedan od najstrašnijih fenomena bila je nekontrolisana inflacija kao posledica same ratne ekonomije i kao posledica akumulacije tih ogromnih dugova, drastičnog opadanja poljoprivredne i industrijske proizvodnje, ali takođe i zbog tereta obnove zemalja pobednica, a sa druge strane zbog tereta isplate obeštećenja kad je u pitanju bila Nemačka. Samo da podsetim, na Versajskoj mirovnoj konferenciji Nemačkoj su, naročito na insistiranje Francuske, bila nametnuta ogromna plaćanja reparacija za troškove rata naravno, i za štetu nanetu pobedničkim silama. Da bi se to opravdalo, u mirovnom ugovoru je umetnuta jedna posebna klauzula, koja je učinila jedino Nemačku odgovornom za rat. To je bila takozvana "klauzula ratne krivice", što se po rečima Erika Hobsbauma pokazalo kao dar nacionalizmu. Posebna Reparaciona komisija je 1921. godine utvrdila iznos od ogromnih 33 milijarde dolara koje je Nemačka trebalo da plati zemljama saveznicama, a za koje su svi već u tom trenutku znali da su čista fantazija. Džon Majnard Kejns, koji je na ovim pregovorima bio predstavnik Britanskog ministarstva finansija, je čak ovaj sporazum nazvao „kartaginskim“, i snažno se suprotstavio preteranom teretu obeštećenja. On je u svojoj knjizi *Ekonomске posledice mira*, objavljenoj već 1919. godine, izneo stav koji se na kraju zaista ispostavio apsolutno tačnim: da su same visoke reparacije potpuno kontraproduktivne, i da pobednici, tražeći od Nemačke da plati više nego što je ona u tom trenutku bila u stanju, zapravo kažnjavaju sebe, odnosno da je bez obnove nemačke privrede potpuno nemoguća obnova liberalne civilizacije, pa samim tim i ekonomije u Evropi. I narednih dvadeset godina, dakle do početka Drugog svetskog rata, prosto će pokazati svu istinitost ove Kejnsove tvrdnje. Opet, sa druge strane, moramo da imamo u vidu da su države poput Francuske mir dočekale gotovo u bankrotu, sa ogromnim dugovima - Francuska je dugovala Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama preko 3 milijarde dolara, dakle skoro 3,5 milijarde dolara, deset posto francuske teritorije je skoro bio potpuno uništeno, poljoprivredni i industrijski proizvod je pao za četrdeset procenata u ovom periodu, što je zaista ogroman procenat, tako da ne čudi činjenica što je samoj Francuskoj bilo jako važno da održi Nemačku slabom. Ono što je još pogoršavalo situaciju jeste bila činjenica da je Francuska insistirala na gotovom novcu, umesto, što je negde zaista bilo mnogo racionalnije, da se te reparacije njoj isplaćuju na primer artiklima tekuće proizvodnje, ili novcem od nemačkog izvoza. Međutim, tu je postojao drugi problem: ako bi se plaćalo robom i izvozom, to bi zapravo značilo napredak nemačke privrede, a to je za Francusku u tom trenutku bilo apsolutno nedopustivo. I naravno, hiperinflacija koja je kao posledica isplata reparacija izuzetno teško pogodila Nemačku, dovela je do toga da je novembra 1923. godine, kao što ovde možete da vidite, jedan dolar dostigao astronomsku vrednost od 4,2 milijarde maraka. Država je počela besomučno da

štampa novac koji gotovo da nije više imao nikakvu vrednost. Kao što možete da vidite na fotografijama, ogromna količina novca je jednostavno na kraju završila u pećima i na ulici. Primera radi, cena putera je recimo '23. godine dostigla cenu od 5 milijardi maraka, a Rajhsbanka je te godine štampala novčanicu od jedne milijarde maraka. Nemačka je, iste godine, usled ove izuzetno teške hiperinflacije, bila prinuđena da obustavi plaćanje reparacija koje su bile ustanovljene Versajskim sporazumom, zbog čega je francuska vlada okupirala nemačku industrijsku oblast u dolini Rura. Prema mišljenju poznatog ekonomiste Čarlsa Kindlbergera, same reparacije možda nisu bile direktno odgovorne za Depresiju, ali su zajedno sa ratnim dugovima „komplikovale i korumpirale međunarodnu ekonomiju na svim nivoima tokom dvadesetih godina XX veka“. Britanci, Francuzi, Italijani i Belgijanci su, za razliku od Amerikanaca, povezivali pitanje reparacija sa pitanjem ratnih dugova. Dakle, oni su bili spremni da svoje ratne dugove Sjedinjenim Američkim Državama vrate tek kada počne isplata reparacija Nemačke. Za Sjedinjene Države je bilo potpuno neprihvatljivo povezivanje političkih i ekonomskih pitanja. Zato su, u početku, insistirale na zajedničkoj naplati ratnih dugova od Velike Britanije, koja je zapravo bila poverilac (jednim delom) Francuskoj, Italiji, ali i najmanje uspešan poverilac Rusiji. Ne znam da li vam je poznat podatak da je nova sovjetska vlast odlučila da ne prizna ratne dugove Carske Rusije, i samim tim Veliku Britaniju dovela u izuzetno tešku poziciju. Francuska je, opet, sa svoje strane, bila poverilac Belgiji, Jugoslaviji i drugim evropskim zemljama. Amerikanci su zato, već 1924. godine, ponudili Nemačkoj pomoć da bi došlo do nagodbe, i posebna komisija kojom je predsedavao čikaški bankar i direktor Američkog biroa za budžet Čarls G. Doz, utvrdila je novu skalu plaćanja koja je bila prilagođenija nemačkim mogućnostima. Ovaj finansijski kompromis u Dozovom planu (Dawes plan) znatno je pripremio teren za ugovor u Lokarnu naredne godine, gde su se Francuska, Engleska i Velika Britanija praktično obavezale da će međusobno očuvati mir u Evropi koji u tom trenutku nije izgledao tako izvestan. Uskoro je usledio ulazak i Nemačke u Društvo naroda, a onda jedan poboljšani, da tako kažem, finansijski sporazum o reparacijama u Jangovom (Young) planu 1929. godine. Važna činjenica za ovu našu temu je da je za sve to vreme Nemačka, koristeći se američkim kratkoročnim kreditima, isplaćivala reparacije saveznicima. Slom berze na Vol Stritu 1929. godine zapečatio je svaki pokušaj obnove liberalne ekonomije na osnovama pre 1914. godine. Kraha berze je doveo do toga da je više od 400 miliona dolara u akcijama izgubilo svoju vrednost. Zbog toga je došlo do povlačenja američkih, uglavnom kratkoročnih kredita iz Evrope, što je imalo katastrofalne posledice i po evropsku, a svakako i po nemačku privredu. Pad cena velikog broja primarnih proizvoda išao je čak do četrdeset, pedeset posto, zatim, pad vrednosti deonica vodećih industrijskih kompanija i kooperacija, kao i pad obveznica i menica sa fiksnom kamatom, rezultirali su teškom bankarskom krizom u Nemačkoj. Ova država, koja je već gurala u dugovima od kojih su polovina bili kratkoročni, za mesec i po dana je, 1931. godine, izgubila 2 milijarde maraka u zlatu na deviznom tržištu, a teškom mukom obnovljene rezerve Rajhs banke koje su '29. godine iznosile 512 miliona dolara, pale su do '31. godine na samo 58 miliona. Amerika, duboko zabrinuta da

bi ova teška finansijska kriza koja se poput šumskog požara proširila iz Nemačke na čitavu centralnu i istočnu Evropu, mogla ne samo da ugrozi zlatni standard, nego i prilično oslabljenu demokratsku vlast u Nemačkoj, u junu '31. godine proglasila je jednogodišnji međunarodni moratorijum na reparacije i ratne dugove. Međutim, ovaj plan je došao suviše kasno i nije uspeo da okonča tešku finansijsku krizu u Nemačkoj. Nemački bankarski sistem, koji je bio generator nemačke ekonomije još od sredine XIX veka, doživeo je krah. U roku od dva dana nakon propasti jedne od najvećih nemačkih banaka, sve nemačke banke su bile zatvorene. U toku narednih godinu dana, industrijska proizvodnja je bila prepolovljena, a to je za posledicu imalo 6 miliona nezaposlenih ljudi. Ja sam negde našla jednu vrlo zanimljivu rečenicu koja kaže da Vajmarska Republika zapravo nije bila ništa drugo nego „poraženo carstvo kome je oduzet car“. Njeni upravni mehanizmi (Vajmarske Republike) nakon izbijanja Depresije, više nisu mogli da funkcionišu, pa naravno, razočarani, dezorjentisani i nezadovoljni građani, nisu više ni znali kome da budu lojalni. Stoga ne može da čudi činjenica da su se u ono vreme i najnepolitičniji Nemci sa setom prisećali carstva i onih najvažnijih vrednosti, kako ekonomskih tako i političkih i kulturnih, koje su bile vezane za Staro nemačko carstvo. Stari pangermanski pokret, koji je oduvek pravio razliku između jevrejskog *raffendes* ili zelenaškog kapitala, i arijevskog *schaffendes* - kreativnog kapitala, i kojima su Jevreji uglavnom simbolizovali omrznete finansijere/kapitaliste, intelektualce bez korena i revolucionarne agitatore, veoma brzo je u ovako teškim ekonomskim prilikama našao zajednički jezik sa desničarskom populističkom, rasističkom Nemačkom radničkom partijom. Ona je, doduše, što je jako važno, pogotovo kada govorimo o ekonomskim kontekstima nastanka i razvoja fašizma, od 1924. godine pa sve do izbijanja velike svetske ekonomske krize, mogla da računa na svega 2,5 do 3 posto glasačkog tela. Samim tim, dakle, oni nikako nisu mogli da predstavljaju ozbiljnu pretnju za mladu nemačku demokratiju. Međutim, 1929. godine, ovaj procenat se popeo na 18 posto biračkog tela, tako da je Nemačka radnička partija postala druga po snazi, a već 1932. godine bila je daleko najjača partija. Nacisti su, naravno, težili za vlašću, podstičući na rasnu i versku mržnju, oslanjajući se prevashodno na srednji stalež i na ogroman broj nezaposlenih ljudi, vešto optužujući za Krizu Jevreje i Versajski ugovor. Naravno, brzina kojom su jačali bila je neposredna posledica težine ekonomske krize u kojoj se Nemačka našla, tako da su već '33. godine uspeli da preuzmu kontrolu nad vladom. Nemačku je, u suštini, iskustvo Prvog svetskog rata naučilo da dirigovana ekonomija (ili, kako se to u prevodu knjige Ivana Berenda od skora zove - „ekonomski dirigizam“) jeste ključ za najviša vojna i ekonomska postignuća. U ovo vreme, znači početkom tridesetih godina, visoki vojni i privredni krugovi ponovo su tražili radikalniji, kontrolisaniji i obavezujući ekonomski sistem. Međutim, takav ekonomski režim ne bi bio moguć bez diktatorskog političkog sistema, i oni su, veoma lako, u Adolfu Hitleru našli, odnosno, u njemu prepoznali, savršenog vođu nacije, naročito što je svemoguća uloga države bila i centralni element njegovog političkog programa. Tako da je ovaj režim, bilo da je služio interesima krupnog kapitala, ili interesima srednje klase, odnosno nezavisne partijske birokratije, veoma brzo po dolasku na vlast '33. godine stekao ogromnu popularnost, pre

svega uvođenjem politike pune zaposlenosti, organizovanjem slobodnih aktivnosti, uspostavljanjem različitih institucija koje su održavale taj „kolektivistički“ koncept nacionalne, odnosno rasne solidarnosti. Tako je, po Hitlerovom stupanju na vlast, započet ambiciozan plan javnih radova da bi se obezbedila nova radna mesta, i tokom prve dve godine, 4 posto godišnjeg bruto društvenog proizvoda potrošeno je upravo na javne radove. Na fotografiji vidite jedno od najvećih postignuća ovih javnih radova. To je bila mreža auto-puteva u Nemačkoj koja je izgrađena tokom tridesetih godina. Naravno, važno je naglasiti da je obnavljanje vojnog arsenala u prvim godinama predstavljalo samo 2-5 posto ukupnih troškova. Tek od 1935. godine, ovo će postati najskuplja stavka u budžetu, i već do 1938. godine to je 18 posto, ogromnih, zaista, 18 posto bruto društvenog proizvoda. Istovremeno su, kad već govorimo o ekonomskoj politici nacionalsocijalista, uništeni slobodni radnički sindikati, odnosno uskraćena im je mogućnost da predstavljaju radničke interese. Država je tada nametnula formalno institucionalizovano, da tako kažem, radničko organizovanje. Povrh svega, iako je fašistički režim svakako služio krupnim korporacijama, i korporacije su morale da služe vrhovnim nacionalnim interesima koje je, naravno, definisao firer i partijsko-državna birokratija. Iako su preduzetnici u suštini imali slobodu u investiranju, odlučivanju o proizvodima, istraživanju ili razvoju, država, koja je u nacističkoj Nemačkoj stekla gotovo apsolutnu moć već od samog dolaska Hitlera na vlast, ipak je postavila stroga ograničenja. Država je bila ta koja je regulisala cene i distribuciju, koja je uticala na odluke o ulaganju, a često ih je i nametala ovim korporacijama. Kompanije u vlasništvu države, i prinudna saradnja između takvih firmi i privatnih kompanija, omogućavali su da se stvore, odnosno da se ostvare svi oni važni ciljevi državne odnosno partijske birokratije. Slobodno tržište u Nemačkoj u to vreme nije postojalo. Uvedeni su bili „radni pasoši“, služba za zapošljavanje, a nešto kasnije je uvedena, naravno, i radna obaveza. Neke od najstrožijih mera kontrole bile su uvedene za trgovinu, za finansijske transakcije, i naročito za ekonomske veze sa inostranstvom. Pod izgovorom da su „inostrani“ ali i mnogi domaći Jevreji krivi za potpuni ekonomski kolaps, već od 1933. godine počinje otpuštanje Jevreja iz državne službe i Nemačka dobija kategoriju nižih građana. "Srećna okolnost" za nacionalsocijaliste je bila činjenica da se radilo o delu domaćeg stanovništva čiji kapital nikako nije bio zanemarljiv. Do 1938. godine, bilo je izvesnog suzdržavanja u sprovođenju rasističkog eksperimenta u privredi, ali je do te godine Nemačka ekonomski toliko ojačala, da je zapravo samo tražila povod da bi se desilo ono što je u istoriji poznato kao Kristalna noć iz novembra 1938. godine. Jevreji su tada potpuno uklonjeni iz privrednog života, dok je imovina pola miliona stanovnika Nemačke bila konfiskovana. Međutim, ono što je takođe važno naglasiti, je da je vremenom na ovaj nakaradni ekonomski oporavak Nemačke sve više uticalo fantastično trošenje na naoružavanje. Kratkoročno je ovo trošenje bilo još jedan, da tako kažemo, kvazi-kenzijanski državni podsticaj za kapitalno investiranje i industrijski rast. Srednjoročno, a da ne govorimo dugoročno, ekonomske posledice su bile zastrašujuće. Pošto su se nemačke oružane snage toliko brzo naoružavale, što je naravno bilo veliko opterećenje za nemačku privredu, postojalo je ogromno iskušenje za Hitlera da pribegne ratu kako bi

posegnuo za tuđim resursima i na taj način se rešio ekonomskih problema. Do 1939. godine, stanje deviznih rezerva Rajha je bilo potpuno kritično, pa ne treba da čudi činjenica što je Hitler pohlepno gledao na ostatak Čehoslovačke, i što mu je, odmah nakon njenog osvajanja, prva akcija bila da ode u Prag i lično se uveri u ratni plen koji je Nemačka ovim osvajanjem dobila. Od tada pa na dalje rat radi pljačke ljudske radne snage i materijala, dakle rat koji je usledio, bio je potpuno u skladu sa užasnom ekonomskom logikom razvoja Nemačke pod nacionalsocijalistima. I, za sam kraj, ja bih dodala još samo jednu rečenicu, gde moram da se složim sa poznatim istoričarom Erikom Hobsbaumom: da čak ni velika svetska ekonomska kriza ne bi fašizmu dala onu snagu i uticaj koji je on jasno pokazao tridesetih godina XX veka, da se nije radilo o Nemačkoj. Dakle, da se nije radilo o zemlji koja je po svojoj veličini, po svom ekonomskom i vojnom potencijalu, a naročito po svom geografskom položaju, prosto bila predodređena da vodi veoma značajnu, ako ne i glavnu ulogu u Evropi pod bilo kakvim oblikom vladavine. Možda to nije bilo toliko očigledno početkom XX veka, ali ova današnja istorijska distanca, i činjenica da je ova zemlja posle dva teška i izgubljena rata dočekala kraj XX veka kao, u ekonomskom smislu, vodeća zemlja na evropskom kontinentu, prosto mislim da na neki način i dokazuje ovu Hobsbaumovu tezu. Hvala vam.

Nebojša Milikić:

Hvala. Ima li pitanja?

Balinda Milan?:

Samo jedno pitanje: koja je razlika između tog četvorogodišnjeg plana, i kasnije u drugim sistemima, petogodišnjeg plana?

Vesna Aleksić:

U suštini svi totalitarni režimi koji su, između dva svetska rata uvodili, da tako kažem, plansku politiku, između tih planskih politika nije bilo naročite razlike. Ali morate da imate u vidu da je Velika svetska ekonomska kriza potpuno uništila liberalni kapitalizam, i na velika vrata uvela uticaj države u ekonomiju. Samim tim i zemlje poput Sjedinjenih Američkih Država takođe su počele da sređuju prilike u svojim ekonomijama uz donošenje određenih planova. Tako da, u nekom najopštijem smislu, razlike su bile minimalne. Sa druge strane, totalitarni režim, kao što je bio nacionalsocijalistički režim u Nemačkoj, je dobrim delom ovaj petogodišnji, odnosno četvorogodišnji plan, sprovodio, naravno, samo zahvaljujući partijskim odlukama, dakle o tome se predstavnici privrede nisu pitali, nisu se pitali da li će novac biti investiran u naoružanje, ili recimo u razvoj elektroprivrede, ili nekih drugih grana industrije, a isti slučaj je recimo bio u Sovjetskom Savezu i da mislim da je taj model praktično dobrim delom i prekopiran, kako bih rekla, jer je Sovjetski Savez sa svojim petogodišnjim planovima naravno počeo još dvadesetih godina XX veka. Ja sad ne znam da li Vam je ovaj moj odgovor ...

Balinda Milan?:

Da savršeno, ali recimo revolucijom u Sovjetskom Savezu, odnosno u tadašnjoj Rusiji, isto tako je zaustavljen liberalni kapitalizam, ako se ja dobro sećam.

Vesna Aleksić:

A kapitalizam je zaustavljen potpuno. Više ga nije bilo.

Balinda Milan?:

Ima i tog uslova, tamo su ga baš zaustavili... i tamo o elektroprivredi, naoružanju i ostalom, takođe je odlučivala...

Vesna Aleksić:

... odlučivala partija. Jeste.

Balinda Milan?:

I tako dalje, to je to...

Nebojša Milikić:

Dobro. Još neko pitanje, ili komentar?

Dragomir Olujić:

Ja bih dodao još samo nekoliko rečenica radi preciziranja. Stvari u tom nekakvom razvojnom periodu do Svetske ekonomske krize nisu baš bile tako crne kao što ste ih vi opisali. Naime, ta svetska kriza 1929. se vodi kao kriza hiperprodukcije. Dakle, imali smo paralelne procese: hiperprodukcije i... na finansijskom planu. Problem je u tome što se kapitalizam kao sistem bazira na finansijskom kapitalu, a kraj finansijskog kapitala je kraj...

Vesna Aleksić:

... liberalnog kapitalizma ...

Dragomir Olujić:

... kraj kapitalizma. Problem je, dakle, samo u tome da se promene prioriteta. Drugo, vi ste rekli na jednom mestu da su postignuti ciljevi, nemački, '38. godine. Međutim ..

Vesna Aleksić:

Ne sećam se, ja se izvinjavam, da sam rekla da su postignuti ciljevi. Koji, ekonomski ciljevi Nemačke? Ne, nisam to rekla.

Dragomir Olujić:

Onda sam ja dobro, nisam Vas dobro čuo.

Vesna Aleksić:

Možda ste razumeli da sam rekla da je u budžetu 18 posto već '38. godine bilo odvojeno za naoružavanje, ali, to nema nikakve veze sa njihovim postizanjem ...

Dragomir Olujić:

To mi je bio samo povod da kažem ono što sam hteo. Galbrajt je pokazao, u svojim analizama, da ni New Deal ni nemački taj plan nisu, do '39 godine, do izbivanja rata, doveli svoje privrede na nivoe koje su imali pre toga.

Vesna Aleksić:

Nisu, naravno.

Dragomir Olujić:

Mislim smešna su ostvarivanja. U Americi došli su na 48 odsto, u Nemačkoj su došli na 49 odsto, prethodnog (nivoa - do '29 godine), što je drugi pokazatelj o potrebi promene prioriteta, ako se hoće stvarno, razvoj, a ne razvoj profita...

Nebojša Milikić:

Izvoli Dušane.

Dušan Grlja:

Da li možete malo detaljnije da pojasnite razliku između planskih privreda i slobodnotržišnih privreda. Odnosno, zar nismo, posle '29. godine, u isto vreme u Americi imali New Deal, a u Velikoj Britaniji socijalističku, to jest

socijaldemokratsku vladavinu? Koje su to razlike u odstupanju od nekog ideala slobodnog tržišta, s jedne strane planska privreda kao što su bili Sovjetski Savez, nacistička Nemačka, fašističke zemlje, i ove kao demokratske zemlje i države.

Vesna Aleksić:

Ja ću svakako ponoviti svoju tezu da je Velika svetska ekonomska kriza 1929. godine zaista bila razarajuća i za Sjedinjene Američke Države i za Evropu. Naravno da se ni jedan od ovih programa koje su države uvele tokom tridesetih godina nije do kraja ostvario. Dakle, nisu se do kraja pokazali rezultati. Ali, da bi skratila sad celu priču pošto je to ogromna tema: '29. godina je kraj liberalnog kapitalizma, bar u onom obliku u kakvom smo taj liberalni kapitalizam poznavali do tog vremena. Znači, slobodna tržišna privreda više nije mogla da funkcioniše bez intervencije države. Država je do tada u kapitalističkim državama imala minimalno ili gotovo nikakvo učešće u ekonomiji. Pogotovo recimo u Sjedinjenim Američkim Državama gde je taj ekonomski bum dvadesetih godina doveo do toga da Amerika više ni svojim elementarnim zakonima nije pokušavala da se meša u ekonomske tokove, izuzev kad je trebalo da donosi zaštitne carine na uvoz proizvoda iz inostranstva da bi zaštitila svoje tržište. Ali je taj protekcionizam inače bio veoma popularna mera i u Evropi i u Americi dvadesetih godina. Dakle, onog trenutka kada se taj ekonomski sistem obrušio, jedino rešenje je bila intervencija države. Znači taj kenzijski model se pokazao u krajnjoj liniji kao jedino rešenje. Drugih, kako bih rekla, alternativnih varijanti nije bilo. Tako da je svaka država u skladu, opet, sa stepenom demokratskog razvoja u njima, primenjivala tu politiku planskog programa, izgradnje, javnih radova, iznalaženja načina da se otvore nova radna mesta jer je, u Americi recimo, između '29. i '31. godine 24 posto stanovnika ostalo bez posla. Dakle, to je bio jedan ogroman balast za američku ekonomiju, ako hoćete i za politiku. To je uvek balast i za politiku. A, sa druge strane, demokratski slabe države, kao što je to bila Vajmarska Nemačka, su iskoristile ove okolnosti. Dakle, ti elementi koji su postojali u društvu kao ta ekstremna desnica, prosto su iskoristili slabosti demokratije u trenutku Velike ekonomske krize. Vi zaista možete da napravite i određene paralele sa ovom ekonomskom krizom i jačanjem desničarskih snaga. To je uvek jako plodno tle, to je uvek sjajna demagogija. U svakom slučaju, neophodnost, to se sada u ekonomiji kaže "stvaranja državnog kapitalizma", se upravo tokom tridesetih godina pokazala.

Dragomir Olujić:

Ta priča o slobodnom tržištu *lessey faire* u principu je, u glavnom, maska za ono što se stvarno dešavalo. Naime, vi imate priču o slobodnom tržištu a država treba da bude samo noćni čuvar. U teoriji se to govorilo, kao, koji će da obezbeđuje uslove svima jednake itd. itd. slobodno itd... U praksi se to pokazalo od izbijanja štrajkova pa do konačnih rezultata i određivanja neke ekonomske politike da je država uglavnom to i odlučivala, da je bila odlučujući faktor u svemu tome. Čak i, ako se zapitamo, hajde da kažem filozofski, ako je slobodno tržište glavni regulator, šta će im onda država uopšte? Dakle oni već u početku imaju protivurečnost u sopstvenoj priči. Kad god je postojao problem da se postigne određena profitna stopa, nekakav profit ostvari, uvek je intervenisala država, da bi odbranila nejednakost koja se na taj način uspostavljala. A sad će Balinda da

mi kaže kako radnici u Americi umiru kao milioneri.

Balinda Milan:

Balinda će da kaže šta će da kaže, a ti slušaj. Profesorka je rekla da država skoro nije intervenisala do krize. Tad počinje *New Deal*. Ruzvelt pravi *New Deal*, i od tada pa na ovamo, država interveniše u Americi, što manje, što više.

Dragomir Olujić

Ja sam rekao da je intervenisala i ranije.

Ali pre toga, država je vrlo malo intervenisala, i ne bi moglo da se kaže da je sve odlučivala. Postojalo je slobodno tržište. Uvek reč, bilo koju, uzmemo sa dosta soli jer ne mogu da garantujem da je to bilo slobodno sto posto. Ali tako nećemo ni da merimo. Posle toga, čak i ova današnja kriza. Krize nastaju kad se taj, pokazalo se, liberalni deo ponovo vrati. U ovom slučaju su bile finansijske korporacije. Sad mi ne znamo ko je kriv za ovo - da li Buš, da li Klinton, ili ko. Znaćemo ko će biti kriv za sledeću: to će biti Obama. Jer on nakon što je izvadio banke iz rupe nije doneo regulacije da se ne desi sledeći put. Kad će da se desi - pa za šest i po godina recimo. Ali, neću da ulazim da objašnjavam zašto.

Dragomir Olujić:

Za jedanaest.

Nebojša Milikić:

Marko Miletić je iz Kontekst kolektiva, oni su jedni od prijatelja našeg seminara. A zašto smo ih zvali? Zato što su u jednom tekstu povodom isključenja - pasivnog ili aktivnog - Kontekst galerije iz programa novoosnovanog kulturnog centra Parobrod, tekstu kojim su reagovali na taj događaj, skrenuli pažnju na izvesne elemente fašistoidnih razmišljanja u kulturnom programu Liberalno-demokratske partije. I taj tekst je, posle izvesnih nedoumica, objavljen u Republici, tako da smo mislili da ih zovemo baš zato što su ove univerzalne karakteristike ekonomskog konteksta razvoja bilo ideja, bilo praksi, bilo tendencija bliskih fašističkoj ideologiji, očigledno i dalje prisutne i aktuelne. Morao sam malo da napravim uvod.

Marko Miletić:

Hvala Nebojša. Mene interesuje baš ovaj pojam koji ste pomenuli - arijevski kreativni kapitalizam. Ako možete samo u par rečenica malo da pojasnite pojam, pošto su upravo poslednjih godina jaki ti koncepti kreativnog kapitalizma, kreativnih industrija, kreativnih gradova, pa eto samo me interesuje da li tu postoji možda u konceptu neka veza.

Vesna Aleksić:

Ja sam to pomenula kada sam govorila o tom pangermanskome pokretu. To je pokret koji je vezan za XIX vek. Dakle, ti termini su se pojavili daleko pre pojave nacističke partije, i oni imaju veze zapravo sa tim ukorenjenim antisemitizmom, pogotovu u centralnoj Evropi. Dakle, nije Nemačka bila nikakav ekskluzivitet kada je u pitanju bio antisemitizam tokom XIX veka. Ja ću samo da podsetim da je Carska Rusija 1881. godine napravila jedan strašan pogrom Jevreja, da se zahvaljujući tom pogromu u Sjedinjenim Američkim Državama u narednih deset godina preko 10 miliona ruskih Jevreja naselilo. Hoću da kažem da je to bio rezultat antisemitske politike Carske Rusije. Dakle, ideja toga je da se kapital može podeliti na onaj kreativni koji se ulaže u napredak i razvoj društva,

zajednice jeste arijeviski kapital. A da onaj kapital, dakle govorim zapravo o antisemitama u Nemačkoj onoga vremena, da je zelenaški kapital onaj koji se umnožava sebe radi ličnog korišćenja, ličnog zadovoljstva, bogaćenja, zarad stvaranja neke moći cionističke zajednice, njihove želje da se provuku neke nove ideje, i tako dalje, tako da su vrlo rano počeli baš zbog toga da prave razliku. Znači jevrejski kapital, novac Jevreja je uvek zelenaški, bez obzira da li se radi o industrijalcu, trgovcu, zanatliji. Uvek je to kapital koji je nekim nelegalnim načinima ostvaren a sa druge strane, kod Arijevaca se taj kapital uvek na neki kreativni način umnožava. Tako da, ako postoji danas opet pojava te priče, onda je svakako vezana i za ovu krizu do koje je došlo od 2008. godine pa na ovamo i naravno da postoje elementi koji su skloni da to opet povezuju sa uticajem američkih Jevreja na američku ekonomiju i tako dalje.

Balinda Milan?:

Ideološki ...

Vesna Aleksić:

Da

Nebojša Milikić:

Danas se insistira na terminu kreativni kapital i kreativne industrije isključivo u sferi kulture i ja konkretno ne vidim vezu sa ovo podelom o kojoj je profesorka Aleksić govorila. Tadašnja indoktrinacija i propaganda je pokušala da pravi razliku između, to nije bio kreativni, to je bio takozvani stvaralački kapital, znači oni koji, hajde da tako kažemo, "pošteno" rade i zarađuju, i oni koji špekulacijama ni od čega, praktično zbog davanja novca pod interes, grade svoju i egzistenciju i neku moć, a inače, u tom smislu nemačka propaganda i nacistička propaganda nije bila ni malo usamljena. Naprotiv, u odnosu na opšteevropski karakter antisemitskih ideologija, pre je bila neka vrsta krajnjeg stadijuma, jer vi imate još iz Srednjeg veka situaciju gde se Jevrejima ne dozvoljava da se bave maltene bilo kojim drugim poslom, ne mogu da poseduju zemlju i praktično im vladajuće strukture daju da rade taj posao pozajmljivanja novca kao jedno od retkih zanimanja kojim mogu da se bave, a upravo da bi ekonomija funkcionisala, i to upravo takozvana stvaralačka ekonomija. Tako da je taj stari zaplet o tome šta je produktivno a šta je špekulantski praktično preživio kroz jednu intenzivno panevropsku političku praznovericu, i onda je u nacističkom režimu praktično dobio tehničko i političko oruđe da pokuša da se suprotstavi na način na koji se suprotstavio toj praznoverici.

Marko Miletić:

Kreativnost u tom savremenom smislu prosto, čak i u kreativnim industrijama, seže daleko, mnogo dalje od same kulture, pogotovu recimo u konceptima Ričarda Floride, gde postoje kvote za gradove, pa onda ne znam koji gradovi su kreativni, pa onda prosto da li, kolika je gej zajednica recimo, kakva su..., koliko je etnički pomešano stanovništvo. Tako da postoje te stvari koje idu mnogo mnogo dalje od same kulture, a i kreativni kapitalizam ili kreativna ekonomija se ne zasnivaju samo na kulturi, već je to i mnogo mnogo širi pojmovi od, ne znam, softver industrije, industrije igrice i takve stvari.

Nebojša Milikić:

Ali mislim da konkretno ova terminologija jeste u vezi verovatno na nekoliko

nivoa, ali direktno mislim da nije.